

ACADÈMIA CATALANA DE BELLES ARTS DE SANT JORDI

ÚLTIMES EVOLUCIONS
DE LA VOLTA OGIVAL

PER

JOAQUIM BASSEGODA

ACADÈMIA CATALANA DE BELLES ARTS DE SANT JORDI

ÚLTIMES EVOLUCIONS
DE LA VOLTA OGIVAL

PER

JOAQUIM BASSEGODA

BARCELONA 1936

Senyors Acadèmics;
Senyores i senyors:

En designar-me aquesta Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi per a llegir el discurs reglamentari en la present solemnitat, hauria volgut declinar tan honrós encàrrec, ja que no tinc els dots literaris que requereix l'auditori que m'escolta, però no he pogut renunciar-lo davant de la temença d'incórrer en descortesia. És per això que he cercat un tema que el pugui desenrotllar amb força senzillesa, i aquest serà una de les fases de la construcció arquitectònica dels segles XV i XVI, època de la decadència de l'arquitectura impròpiament anomenada gòtica. I com que aquest assumpte, pres en el seu conjunt, té una extensió excessiva, em concretaré a parlar de les últimes evolucions que va experimentar l'element més important d'ella i que va ésser-ne causa i origen : vull dir la volta ogival.

És sabut de tots els que coneixen la història de l'arquitectura, que la volta ogival nasqué del desig de reforçar les cúpules i les voltes per aresta usades en l'arquitectura romànica, per mitjà d'uns arcs encreuats aplicats als seus intradós, arcs que, combinats amb els torals o transversals a la nau i amb els formers, paral·lels al seu eix, varen constituir els únics elements resistents de la volta. Aquesta transformació tan radical va tenir, si no el seu origen, que això és molt discutible, sí el seu complet desenrotllament al país que els francesos anomenen Illa de França, a la segona meitat del segle XII, i aquest sistema de cobrir les esglésies s'aplicà a les nombroses catedrals que allí es

construïren fins a la meitat del XIII, època que marca el punt culminant del sistema amb les d'Amiens i de Beauvais. Després d'aquestes, comencen a manifestar-se els primers senyals de decadència de l'estil, no solament per l'excessiva complicació de les formes artístiques, sinó en l'estructura constructiva, particularment a la catedral de Beauvais, que arriba al límit de la lleugeresa i de l'estabilitat, fins al punt d'enderrocar-se les voltes al cap de quinze anys de construïdes. El mestre indiscutible de l'estil gòtic, Viollet-le-Duc, en explicar aquest fracàs nega que la culpa la tingués l'arquitecte Enguerrand, autor del projecte, perquè, diu, tots els elements sustentants de l'edifici estaven perfectament disposats i calculats, però no van ésser ben triats ni degudament emprats els materials. En el meu humil concepte és impugnable aquesta opinió, encara que vingui de mestre tan autoritzat, car només cal comparar els dibuixos d'aquesta catedral amb els de les seves contemporànies per a veure l'exagerada altura de la seva nau (48 metres), comparada amb l'amplada i la reduïda secció dels pilars per a comprendre que en aquest edifici s'havia passat del límit aconsellat per la prudència. I la prova més convincent d'això la donà l'arquitecte encarregat de reconstruir la part enderrocada, qui, en lloc de seguir el mateix pla primitiu, el modificà per a donar major solidesa a l'edifici, al qual efecte va doblar el nombre de pilars que sostenien el cor. Tot això vol dir que ja en aquell temps es manifestava la decadència de l'estil, la qual sempre comença exagerant les seves qualitats. L'eminent autor que he citat fa poc, parlant d'això mateix diu que en el segle XV l'arquitectura gòtica havia dit la seva darrera paraula; no era possible anar més enllà: la matèria estava sotmesa; la ciència no tenia compte d'ella; l'extrema habilitat manual dels executors no podia avançar més; l'esperit, el raonament, havien fet de la pedra, de la fusta, del ferro i del plom tot el que se'n podia fer, fins a passar els límits del bon sentit. Un pas més, i la matèria es declararia rebel. Els monuments no haurien pogut existir més que en els dibuixos o en el cervell dels arquitectes.

Aqueixa rapidesa amb què caminava l'arquitectura gòtica vers la seva decadència en el segle XV no es cregui que fos per igual en tots els països; és únicament pròpia i característica de l'Illa de França, car en les seves diverses regions i en els països d'Europa que adoptaren aquest estil es formaren escoles locals, amb caràcter propi de cada una i que anaven evolucionant per diferents camins; però per no allargar excessivament aquest

treball em fixaré solament en les últimes evolucions que tingué la volta ogival al Nord de França, a l'Anglaterra, a Alemanya i a Espanya.

Escola Anglesa. El primer país que adoptà el nou sistema francès de voltes ogivals és l'Anglaterra, quan fou conquistada pels Ducs de Normandia, i les primeres esglésies gòtiques que tingué foren la catedral de Salisbury, obra d'un arquitecte francès, Guillem de Sens, i la col·legial de Beverley. Com és natural, aquestes primeres voltes angleses tenen els mateixos elements de les franceses, però així que l'arquitecte anglès comença a fer-ne ús ja procura d'introduir en la seva construcció algunes variacions que posen de manifest la seva idiosincràsia. És la primera el traçat o perfil dels arcs, els quals en la francesa són de mig punt els ogius, i peraltats apuntats els torals i formers, perquè tots solen tenir les claus a diferents altures, segons les escoles i les circumstàncies de cada cas, però l'arquitecte anglès es rebel·la contra aquesta varietat de perfils i n'adopta un de sol per a tots els arcs d'una mateixa volta, obtingut per mitjà d'un senzill traçat geomètric que fa que l'arc, en lloc d'ésser peraltat o semicircular com a França, sigui rebaixat i de quatre centres, perfil conegut amb el nom d'«arc Tudor», i no adoptat en cap altre país d'arquitectura gòtica. Al mateix temps, es comença a introduir major nombre d'arcs, puix que, ultra els quatre indispensables, se'n construeixen d'altres en nombre variable, els quals deixen d'ésser resistents per a solament contribuir a la major riquesa i decoració de la volta.

A la segona meitat del segle xv apareix en la construcció anglesa la volta de trompes aparellades formant pavelló; els arcs n'arrenquen tots del mateix capitell, i com que el perfil és igual en tots ells, la línia que uneix llurs extrems és un semicercle: aquesta és la volta coneguda amb el nom de «ventall», perquè, efectivament, en dóna aquesta idea la figura geomètrica de la projecció horitzontal de la volta, la qual tampoc no ha estat adoptada en l'arquitectura gòtica de cap més país. Una observació respecte de la construcció d'aquestes voltes: L'experiència demostrà als arquitectes saxons que en lloc de construir els arcs independents i de pedra picada amb una lleugera plementeria al damunt d'ells — com és la regla general —, era més senzill de construir la totalitat de la volta d'obra massissa i després aplicar al seu intradós els nervis corbats, que no són sinó decoratius, i així desapareixia el concepte fonamental de la volta gòtica.

La darrera evolució que fa la volta anglesa a les darreries del segle xv consisteix a suprimir el sosteniment propi i efectiu de les trompes i en el seu lloc construir un arc continu amagat darrera del tradós, del qual pegen dues claus que donen sosteniment a les trompes. L'exemple d'aquesta rara disposició està a la capella d'Enric VII, a Westminster, i, com diu un arquitecte en parlar-ne, aquest artifici d'aparell produeix una impressió d'inquietud: la ciència envaeix l'art, i en aquestes disposicions buscades hom sent l'esforç d'una època de decadència. La mateixa consideració podrem aplicar a les altres escoles gòtiques que anem a citar tot seguit.

Escola Alemanya. Neix en el segle XIII de la veïna França, i el seu primer monument és la catedral de Colònia, imitació de la d'Amiens, i fins podríem qualificar-la de còpia, si no fos que la primera té cinc naus i la segona en té tres, però, quant al cor i a l'absis, són enterament iguals. Durant els segles xiv i xv l'arquitectura alemanya va evolucionant en diferents aspectes, un dels quals consisteix a igualar les tres naus tant en alçada com en amplada, i produeix l'església que anomenem de Saló; però aquest canvi no ens interessa, perquè les voltes que la cobreixen continuen essent les clàssiques franceses. L'evolució que les separa d'aquestes és la volta que s'anomena «reticulada», perquè, efectivament, mirada per dessota fa efecte de la figura d'una xarxa. Per obtenir-la, el constructor comença per suprimir tots els arcs normals i paral·lels a l'eix, i en traça dues sèries en les mateixes direccions que tindrien els ogius en una volta ordinària; el perfil d'aquests arcs — perquè tots tenen el mateix — pot ésser qualsevulla, mig punt, agut, rebaixat, etc. D'això resulta que les voltetes que formen la plementeria són de superfície molt petita, la qual cosa facilita la construcció, i l'aspecte, mirada per dessota, és el d'un canó seguit. D'aquestes voltes reticulades n'hi ha molts exemples que daten dels últims temps del gòtic, però pocs en l'arquitectura religiosa. Amb tot, la trobem aplicada en un monument de primer ordre com és la catedral de Friburg, la qual, malgrat tenir les voltes de la nau de traçat clàssic francès, les de la nau central del cor són reticulades. És possible que la causa d'aquesta disparitat consisteixi a haver-se començat la construcció de la catedral per la nau, i deixada per a després la del cor, quan ja l'arquitectura gòtica havia evolucionat en aquest sentit.

Presenta també un exemple semblant la grandiosa catedral

de Sant Esteve de Viena. Aquesta, al revés de la de Friburg, té el cor amb voltes ogivals regulars, però la nau les té de traçat irregular, molt més que les reticulades. Dificil em seria de donar una idea del seu traçat sense tenir a la vista la seva projecció horitzontal; diré, només, que n'han desaparegut tots els arcs de la volta regular : ogius, torals i formers. Dificil és anar més enllà en l'evolució de la volta gòtica, com no sigui a l'església d'Annaberg, a la Silèsia, ont hom veu la volta reduïda a una sèrie de nervis torçats en formes corbes i contracorbes que han perdut tota semblança amb l'estructura gòtica original.

Escola del N. O. L'escola gòtica francesa entrà en els segles XIV i XV, en qüestió de construcció de grans esglésies, en un període de relativa calma, puix que els dos segles anteriors amb la seva febril activitat els havien deixat solament algunes catedrals per acabar i poquíssimes per a començar. Aquesta és la principal raó per la qual la construcció de les voltes no sofrí evolucions semblants a les que havem vist en altres països, ni tan solament hi veiem la multiplicat de nervis que havem trobat a Anglaterra i a Alemanya. Per a trobar una completa evolució cal esperar el començament del segle XVI, precisament quan ja el Renaixement havia envaït una bona part de França. Veiem aquesta modificació de la volta no en l'Illa de França, sinó en la regió veïna, de Normandia, i consisteix a proveir cada arc d'un timpà pla i calat, que per dalt acabi en línia horitzontal, a fi de permetre sostenir, en lloc de volta, un sostre fet de lloses planes o quasi planes. Amb aquesta innovació s'obtenien dos avantatges : més lleugeresa i major decoració del sostre, ja que les lloses podien decorar-se amb escultures per dessota. El primer exemple d'aquest nou sistema el trobem a l'absis de l'església de Sant Pere, a la ciutat de Caen, obra notable, i més encara per l'exuberant decoració de l'exterior, francament renaixentista. El seu autor, l'arquitecte Hector Sohier, adquirí celebritat amb aquesta obra, com ho prova el fet que amb el mateix nou sistema es cobriren l'església de Sant Salvador, de la mateixa ciutat, i altres de Falaise i de Dieppe, de les quals no se sap si són obra del mateix Sohier o bé d'algun dels seus imitadors; però la que sens dubte és obra seva és la de Tillières, executada del 1534 al 1546, en la qual va desplegar, tant interiorment com exteriorment, tota l'exuberant decoració pròpia del Renaixement. En aquesta església el seu autor es veié obligat a introduir una

modificació, a causa de la gran dimensió de la volta : en lloc de disposar un sol nervi sortint de cada vèrtex de la planta, el va desdoblar a l'arrencada, i així formen vuit compartiments triangulars i deixen al centre un espai romboïdal. D'aquesta manera varen resultar les lloses molt més petites que en les voltes de les esglésies abans citades. La decoració es completa per mitjà d'una clau penjant i molt adornada en cada vèrtex, i de les escultures que cobreixen les lloses.

No em sembla difícil d'explicar la gènesi d'aquest nou sistema de sostre pla sostingut per mitjà d'arcs, si hom considera que ja des de principis del segle XIV es veuen exemples de voltes en les quals, degut a la molta diferència entre l'amplada dels formers i la dels ogius, es veieren obligats a elevar excessivament els primers, i resultà d'això que la volteta que sostenien s'estrenyia tant, que fins a la meitat de la seva altura no era més que una paret prima, vertical, a la qual paret, amb la idea d'alleugerir-la, s'obrí un calat. Com a exemple d'això, vegeu les voltes del cor de la catedral a la Cité de Carcasona. Ara no cal més que perllongar aquesta paret prima fins a l'altura de les claus, substituir la volteta superior per un enllosat pla i obrir calats en tota la paret i tindrem el nou sistema de sostres emprats per primera vegada per Sohier.

Escola de Castella. No tinc coneixement que aquest sistema de sostres que constitueix la darrera evolució de la volta gòtica francesa s'hagi aplicat fora de França d'una manera general, però vaig tenir gran sorpresa quan el vaig trobar en un insigne monument de Castella, a la catedral de Burgos. La primera vegada que vaig visitar-la, en contemplar el magnífic cimbori, que per si sol és un notable monument entre gòtic i renaixement, vaig fixar-me en la seva coberta, formada per un sostre igual als que acabo de descriure existents a Normandia. Després he procurat assabentar-me de com i per qui es va construir la tal obra a la capital de Castella, però he de confessar que no he pogut posar-ho en clar. Lamperez, en la seva notable *Historia de la Arquitectura Cristiana Española*, fa una descripció del cimbori, amb una reproducció de la volta com a tipus de les que es diuen estrellades a Castella, però sense fer menció de la seva característica, que en lloc d'arcs estigui sostinguda per mènsules calades. El meu col·lega Calzada, en la seva *Historia de la Arquitectura Española*, la descriu més detingudament, dient «que toda la plementería se cala por completo transformando las nervaduras en

veras palomillas revestidas de un maravilloso encaje de tracerías, que hace esa bóveda única en el mundo y digno rival de las cúpulas de mocárabes nazeríes». Com veieu, no fa cap al·lusió al seu origen i procedència, solament atribueix el seu projecte i direcció a l'arquitecte espanyol Juan de Vallejo, si bé insinua la possibilitat que el projecte fos degut a Biguerny.

L'únic autor que fa alguna al·lusió a aquest particular és l'anglès Street, qui, després d'un gran elogi del cimbori de la catedral burgalesa, diu que ell va poder llegir la història de la seva construcció en un manuscrit molt interessant que va trobar a la Biblioteca Reial de Madrid. Segons aquest document, el primer cimbori va enderrocar-se l'any 1539, i l'actual va acabar-se el desembre del 1567, construït per mestre Juan de Vallejo, sots la direcció de Felip de Borgonya; i si així fos, res no tindria d'estrany que un mestre borgonyès conegués perfectament les voltes inventades per Sohier en la Normandia.

Anem ara a parlar de la darrera evolució de la volta gòtica castellana, evolució que fou molt diferent o quasi diré oposada a la que havem vist en els altres països; efectivament, havem vist, tant a l'Anglaterra com a l'Alemanya, que les darreres evolucions es caracteritzen per artificis de l'aparell, que donen impressions d'inquietud propis de les èpoques de decadència. Doncs bé, res d'això no es veu en l'arquitectura de Castella, que comença en els segles XII i XIII copiant de França la volta sexpartita, la qual es veu a les Huelgas de Burgos, al creuer de la catedral de Sigüenza, al de la d'Àvila i finalment a tota la catedral de Cuenca, l'origen de la qual, segons un acreditat autor, és anglonormand, portat a Castella per la reina Elionor Plantagenet, esposa d'Alfons VIII (final del segle XII), però des de la meitat del següent segle se'n fan poquíssimes aplicacions.

A últims del segle XIII comencen a introduir-se les voltes característiques de Castella, que s'anomenen estrellades i l'origen de les quals fou el desig de sostenir millor els timpans per mitjà de dos nous arcs : els tercerets i les lligadures, que, combinats amb altres nervis col·locats simètricament al voltant de la clau, formen una mena d'estrella. Aquests nervis secundaris són primerament rectes, i donen lloc a combinacions de caràcter ric i decoratiu, però sever, com la volta del cor alt de l'església de Sant Tomàs d'Àvila, i la petita, encara que molt bonica, de mossèn Rubin, a la mateixa ciutat; però aviat els constructors comencen a introduir nervis corbats que combinats

amb els rectes donen lloc a inacabables combinacions que no tenen altre objecte que fer ostentació de riquesa tan propi del caràcter castellà, majorment en l'època d'esplendor que començà amb els reis Catòlics. L'any 1442 arriba a Burgos la família dels Colònia, la qual malgrat venir d'Alemanya, va fer notables aplicacions de les voltes estrellades, si bé les modificà amb intent de fer-les més riques, la qual cosa aconseguí fent els timpans calats amb dibuixos. Aquestes voltes han restat com exclusives de Burgos, però, malgrat la frase de Street — que en elles varen unir-se alguns principis alemanys amb l'exuberant escola ornamentista espanyola —, no n'havem pogut posar en clar llur origen.

Mentre a Burgos brillava aquesta escola gòtica, el principal motiu de la qual eren les voltes estrellades, en altres regions de Castella, i fins d'Aragó, es produïa la darrera evolució produïda per la influència de l'arquitectura *mudèixar*. És sabut que les seves voltes estan formades per un encreuament d'arcs que deixen al mig un ull o buit en lloc de reunir-se en una clau central com en aquelles. La cronologia d'aquestes voltes és molt interessant, perquè la més antiga que tenim a Espanya és la del mihrab de la mesquita de Còrdova, que és del segle x, és a dir, dos segles anterior a les primeres ogivals cristianes, argument incontestable per als que neguen l'origen purament francès d'aquestes voltes. Els mudèixars varen seguir aplicant-les en els edificis cristians que construïen, i igualment feren els mestres cristians durant tota l'Edat mitjana, i fins n'hi ha de l'època plateresca. Mereixen citar-se com a més notables la de Sant Miquel, d'Almazan, del segle XIII; la de la capella de l'Assumpció, a les Huelgas de Burgos, del XIV; la de l'Hospital de la Santa Creu, a Toledo, i la de la catedral de Tاراçona, ambdues del començament del XIV. Les construïdes durant el període plateresc en les catedrals de Saragossa, Tاراçona i Terol cal posar-les com a model de riquesa i de bon gust.

Per això que acabo de dir hom veu que a Castella la volta gòtica, tant l'ogival com l'estrellada i fins la mudèixar, s'atansa a l'arquitectura del Renaixement, sense donar les mostres de decadència que havem trobat en altres països; però no es pot dir en absolut que no n'hi hagi algunes. Per a trobar-les hem d'anar a les catedrals gòtiques que foren construïdes en ple Renaixement, com són la nova de Salamanca, la de Segòvia, la d'Almeria i l'absis i creuer de la de Còrdova. A totes elles els nervis formen un conjunt de corbes i contracorbes d'aspecte bastant confús,

però les més decadents i enrevessades són, sens dubte, les de la part nova de la catedral de Plasència, en què no pot trobar-se cap llei geomètrica.

Escola Catalana. Si hagués de prendre el tema d'aquest discurs en el sentit estricte de la paraula evolució, no hauria d'ocupar-me de Catalunya, tota vegada que en la seva arquitectura no es troba aquesta modificació incessant de les formes artístiques que es veuen en altres països, fins arribar a la completa decadència, conforme acabem de veure. Les voltes gòtiques catalanes són filles directes de les franceses, i des que es construeixen les primeres — que foren les de Santa Caterina i les de Sant Francesc, ambdues a Barcelona —, a mitjans del segle XIII, fins que es tanquen les darreres — que són les de la catedral de Girona i les de la Seu de Manresa —, que ho foren ja dintre del XVI, es conserva en totes elles la primitiva senzillesa amb els arcs estrictament necessaris, sense conèixer aquella multiplicitat de nervis, que moltes vegades no tenen altre objecte que la decoració de la volta, i així els nostres mestres constructors donen mostra d'aquest esperit de sobrietat que ens caracteritza.

Mes si en la disposició de les voltes es va mantenir Catalunya fidel a les primitives, salvant comptades i petites excepcions, va venir un moment en què, deixant de banda la secular estructura, va adoptar-ne una altra de forastera, sense més finalitat que la d'obtenir una economia en el cost de la construcció: un altre caire de la nostra característica. Les de què he parlat fins ara, en tots els països eren construïdes de pedra picada, tant els arcs com la plementeria, però Itàlia, únic país d'Europa on no pogué aclimatar-se l'arquitectura gòtica, posseïa un sistema de construir les voltes, per grans que fossin, amb maons posats de pla, sistema heretat dels romans, que també coneixíem nosaltres i que aplicàvem a l'arquitectura civil, però mai a la religiosa.

El primer mestre català que va adoptar les voltes de maó a les cobertes de les esglésies fou Pere Blay, allà als començaments del segle XVI, a la parroquial que construí a la Selva del Camp. Per sort es conserva l'escriptura de contracta que firmà el mestre amb els Jurats de la vila. Hi descriu detalladament la volta que havia de cobrir la nova església, i diu que serà de forma de canó, seguit amb llunetes, les quals en llur punta arribaran a la tercera part de l'amplada de la volta. Els materials diu que seran la rajola de tres pams de llarg i argamassa. Les obres

començaren el mateix any de la contracta, que fou el 1582, i amb elles passà mestre Blay un veritable calvari, car, construïdes ja les voltes, s'hi manifestaren moviments, assenyalats per esquerdes, que foren causa que els Jurats li entalessin plet davant del Vicari general de Tarragona. Amb aquest motiu es demanà dictamen a tres altres mestres : un de la mateixa vila de la Selva, un aragonès i un tortosí, els quals posaren de manifest l'oposició al nou sistema italià de voltes, que consideraven perillós, fundant-se en el criteri que la volta era massa gruixuda i pesant, i que si una altra vegada s'hagués de fer, seria millor fer-la de pedra picada, com era ús i costum a Espanya. Aquest és l'argument capital dels perits : l'haver fet la volta de maó en lloc de pedra, trencant la tradició secular per introduir una novetat filla del Renaixement italià, i acaben aconsellant que per a acabar l'obra caldrà posar altres mestres en lloc de Pere Blay. A pesar de tanta malavolença, ell mateix va acabar l'església, i seguí ferma sense necessitar reparacions. I pot dir-se que després d'ella va fer-se general el nou sistema de voltes, i restà estruncat el secular de pedra picada.

No us cregueu pas, però, que l'ús d'aquest sistema quedés bandejat en absolut, sinó que es passà de l'ún a l'altre per un sistema que podem qualificar de mixt, car la major part dels mestres del començament del segle XVII no abandonaren la volta gòtica, malgrat que la resta de l'església tingués caràcter renaixentista, però la construïren amb els arcs ogius i torals de pedra picada, i feren de maó de pla les voltetes, les quals, després d'arrebossades, donaven l'aparença de pedra. Com a exemples d'aquest sistema mixt, propi de Catalunya, citaré les notables esglésies de Santa Maria d'Igualada i la parroquial de l'Arboç del Penedès, que té els arcs torals de perfil pla i els ogius amb motllures, però em sembla que en deuen restar pocs exemplars, perquè en la dada en què es construïren les dues que esmento ja imperava el renaixement, el qual introduí a les esglésies de Catalunya noves formes artístiques i alhora les voltes de maó de pla.

Dono per acabat ací el desenrotllament del tema que m'he proposat d'exposar-vos amb la major simplicitat que m'ha estat possible, per a no molestar massa la vostra atenció. Amb tot, espero que haurà resultat clarament que les evolucions que ha sofert la volta gòtica en les diferents països està d'acord amb el caràcter racial de cada un d'ells : amb el de França, que, segons

un autor seu, no sap quedar-se en el just mitjà en totes les coses, i per això són rapidíssimes les seves evolucions fins arribar al cim que es proposa; l'anglès, formulista, per a resoldre les dificultats que li va oferint la construcció; l'alemany, independent, per a abandonar aviat el model clàssic que ha introduït, a fi de modificar-lo radicalment; el castellà, que, adoptat el mateix model, li va donant un caràcter de major riquesa de bon gust, del qual sap fer mostra en les seves èpoques de prosperitat, i, finalment, Catalunya, que no canvia gens el caràcter primitiu del model, tant perquè no sent la necessitat d'enriquir-lo com per la impossibilitat de fer-ho en què es trobà a les darreries de l'arquitectura gòtica, a causa de la trista situació en què va deixar-la el regnat de Joan II, agreujada per les conseqüències immediates que va portar-li el descobriment d'Amèrica.

He dit.